

ROZHOVOR: JAK ZACHRÁNIT ŽURNALISTIKU
S EXŠÉFREDAKTOREM THE GUARDIAN A. RUSBRIDGEREM

ZÁZRAK V DŽUNGLI:
GORIL PŘIBÝVÁ

PROČ ČEŠI
NEPODPORUJÍ
UKRAJINU

RESPEKT⁴⁹ PRAVDU MÁM JENOM JÁ

Společnost se rozpadá na stále menší skupiny, které se vzájemně nesnesou

ROČNÍK XXIX
3. – 9. 12. 2018 | 45 Kč
SK 2,10 € / DE 3,00 € / BE 3,20 € / AT 3,00 €

9 770862 165400 49

téma

Pravdu mám jenom já

Proč se společnost rozpadá na stále menší
skupiny, které se vzájemně nesnesou

JIŘÍ SOBOTA / FOTO MILAN JAROŠ

Z

ačínat novinový článek osudem politologa má svá rizika. Ne každý akademik je barvitou osobností, která dokáže čtenáři zrychlit tep. Američan Francis Fukuyama je ale muž, který na konci osmdesátých let minulého století předpověděl konec lidských dějin. Takový zlom, jak známo, nenastává každý den, my už teď víme, že se věštba nevyplnila, a ví to samozřejmě i sám Fukuyama. Dnes je vlastně vědcem, který činí pokání: je nucen bádát v temnotě, která podle jeho vlastních předpokladů neměla nikdy nastat.

„Nenapsal bych tuto knihu, kdyby v listopadu 2016 nebyl Donald Trump zvolen prezidentem. Jako mnohé Američany i mě tento výsledek překvapil a zároveň mě trápí důsledky, které to může mít pro Spojené státy a celý svět. Nešlo navíc o první velké volební překvapení onoho roku, tím bylo britské hlasování o odchodu z Evropské unie předchozího června,“ píše tak letos Fukuyama v prvním odstavci své nejnovější knihy. Z řádků číší znepokojení a pocit, že demokratické uspořádání Západu se začíná povážlivě kymáčet. V následujících odstavcích samozřejmě přichází baterie dalších populistů, kteří se vzpírají jeho vlastnímu, téměř třicet let starému proroctví. Ano, Viktor Orbán, Jarosław Kaczyński, Vladimir Putin nebo Recep Tayyip Erdoğan. Na Miloše Zemana či Andreje Babiše nedošlo, ale pouze vinou americké perspektivy.

Vyrovnat se s vlastním omylem musí být obtížné. Když v létě roku 1989 zveřejnil Fukuyama legendární článek s názvem *Konec dějin?*, tvrdil v něm, že v dějinném střetu dvou ideologií, totalitního komunismu a liberální demokracie, zvítězil západní model, protože se ukázal být nejracionalnějším uspořádáním lidské společnosti. A v tomhle smyslu příběh lidstva skončil, neboť lidské pokolení našlo nejlepší způsob soužití. Demokratické státy proti sobě obvykle nebojují, kapitalismus a volné trhy zajišťují všeobecnou prosperitu a celé uspořádání je základem svobodné a dynamické společnosti. Lidé samozřejmě dále žijí své příběhy a v různých méně podstatných koutech světa může všechno probíhat se zpožděním, velkoplošný souboj ideologií je však za námi.

V logicky znějící konstrukci nicméně musela být chyba, protože, stejně jako kdykoli v minulosti, dějiny i po ukončení stu-

dené války pokračovaly dál. V posledních letech se západní demokratické společnosti začaly chovat jinak, než Fukuyamovo dílo předpokládalo. Vlastně se zdá, že se staly samy sobě největším nepřítelem: rozklížit západní spojení, rozkolísat demokratické instituce a kapitalistický volný obchod se možná nepodařilo Kremlu s jeho jaderným arzenálem, nyní se o to ale pokouší sám západní volič se svou nově objevenou slabostí pro populistické vůdce s autokratickými sklony. Fukuyama se ve své nové knize snaží pochopit, proč to volič dělá a proč mu dosažený stav společnosti vlastně nestačí. V názvu je část odpovědi, studie se jmenuje *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment* (Identita: Požadavek důstojnosti a politika nenávisti).

Jako černoši

Klíčovým slovem Fukuyamových úvah je ona touha po důstojnosti nebo také hrdosti, uznání či sebeúctě. Právě ona je hnacím motorem svárů různých znepřátelených skupin voličů. Ve Fukuyamově studii nejde o obvyklé nadávání na bílé manuálně pracující muže, podstata problému je obecnější a zdaleka se netýká pouze populistických nacionalistů. Slabým místem v úvahách o věčném vítězství demokracie a kapitalismu byla nedostatečná pozornost věnovaná obecné lidské povaze.

Vítězství liberalismu bylo totiž považováno za vítězství racionality. Dosažená společnost měla být pokud možno meritokratická, založená na odměňování schopností, talentu a píle. Uznání je tak teoreticky otevřeno každému, nezná bariéry sociálních tříd a různých předsudků. Pokud se teď někdo při čtení usklíbil, narazil právě na slabý článek celé věci. Zaprvé, zvítězil jenom někteří. Zadruhé, je hrací pole, slovy dalšího propagátora oné doby Thomase Friedmana, pravdu tak úžasně rovné?

Odpovědí na pochybnosti je úspěch společnosti jako celku.

Východiskem
je vždy pocit
ukřivdnosti
a nedocenenosti.

Jistě, uznání se dostává především těm nejschopnějším, profituje ale celá společnost, „příliv zvedá všechny lodě“, jak se tradovalo. Tímto směrem také běží celá řada různých publikací vyplněných statistikami o tom, jak náramně dobře si lidstvo včetně Západu vlastně vede. Stačí si přečíst nedávnou knihu lingvisty a psychologa Stevena Pinkera *Enlightenment Now* (Osvícenství tady a teď) nebo starší klasiku britského genetika Matta Ridleyho *Racionální optimista*. Podle většiny dostupných údajů lidstvo bohatne, lidé žijí stále déle, jsou čím dál zdravější, stále svobodnější, čím dál méně válčí a tak dále. Pokud jde o naše Česko, země nikdy nebyla tak bohatá a životní úroveň jejich obyvatel tak vysoká, je demokratická, svobodná, v podstatě bez svazujících hranic a bezpečně uhnížděná v mocných mezinárodních společenstvích. Návštěva z vesmíru by nicméně u debat v místní hospodě tento fakt nejspíš vůbec nezaznamenala. Místo toho by si vyslechla stížnosti a výsměch na adresu všeho, co se dnes odehrává mimo soukromí jednotlivých domácností. Racionální optimismus, jenž by z odstupů hodnotil úspěch celé společnosti, není na pořadu dne, absolutní čísla o všeobecné prosperitě nikoho příliš nezajímají.

Co lidi naopak zajímá, je uznání jejich vlastní výjimečnosti. Nejde o ironii, moderní člověk prošel složitým historickým vývojem, který Fukuyama poutavě mapuje od platonských dialogů přes protestantskou teologii a osvícenství až k Hegelovi, a došel k přesvědčení o své vlastní vnitřní nezaměnitelné hodnotě, jež je

odlišná od projevu vnějšího života a často zásadně nedocenená. Zní to abstraktně, zvláště v novinářské zkratce, právě takové přesvědčení o vnitřní „identitě“ a s ní spojené hodnotě každého člověka stojí ale například v základech amerického hnutí za občanská práva v šedesátých letech minulého století. Když černošský vůdce Martin Luther King nahlas zvěstoval svou naději, že jeho děti „nebudou posuzovány podle barvy kůže, ale podle síly svého charakteru“, mluvil právě na toto téma.

Boj černošských aktivistů v této souvislosti nepřipomínáme náhodou. Vycházel z pochopitelného odporu k rasové diskrimi-

Hodnoty sídlí v lidském nitru. (Martin Luther King)

naci a stal se v šedesátých letech vzorem mnoha dalších progresivních hnutí, od feminismu přes environmentalismus až třeba po práva sexuálních menšin. Vnitřní hodnota člověka, jeho identita, byla vlastně klíčem k osvobození a k plné účasti na životě společnosti. Právě tady se vlastně srovnávalo zmíněné hrací pole, rozryté dříve předsudky a rasismem.

Pak se ale něco změnilo, boj jednotlivých skupin o vlastní uznání jako by ztratil zřetel a perspektivu. Příčin je více a nikdo si jimi není úplně jistý, nepochybně však zahrnují třeba ztrátu vnějšího ideologického nepřítel v podobě totalitní hrozby nebo rychlou proměnu komunikačních technologií. Z argumentace v každém případě vymizelo vnímání celku. Když dnes čtete například popis amerického univerzitního prostředí (kterým ovšem prochází polovina každého ročníku), dozvídáte se téměř výlučně o zapáleném boji různých stále jemněji definovaných skupin či „identit“ o vlastní specifické uznání. Na první pohled na tom není nic špatného, když se mohli o svá práva hlásit američtí černoši, proč ne Hispánci? Nebo hispánské ženy? Nebo hispánské ženy s lesbickou orientací? Nebo hispánské ženy s lesbickou orientací, které se nenarodily ve Spojených státech? Nebo... a dál je to stále zamotanější, protože výčet nikdy nekončí, hranice jsou rýsovány na stále nových místech a čím dál rafinovaněji.

Východisko je ovšem vždy totožné, pokaždé to začíná u pocitu ukřivdění a dluhu, který má společnost vůči konkrétní skupině lidí. Autoři, jako například profesor Kolumbijské univerzity Mark Lilla v loňské knize *The Once and Future Liberal* (Bývalý i bu-

doucí liberál), si navíc všímají, že vzájemné vymezování je stále více jednosměrným provozem založeným na pocitu, že pouze příslušníci jednotlivých „identit“ mohou díky své specifické „životní zkušenosti“ chápat rozsah své křivdy a nikdo zvnějšku jim do toho nemá co mluvit. „Jakožto X (třeba černošský gay) tvrdím, že...“ je prý klasickým obratem dneška. „A jakožto (třeba černošského gaye) mě uráží, když ty tvrdíš, že...“ je pak obvyklá odpověď na nesouhlasný názor.

Ke kritice intelektuálního prostředí v univerzitních kampu- sech se vrací nezávisle na sobě řada autorů, částečně asi proto, že se v něm sami pohybují, částečně ale také kvůli tomu, že se stalo předobrazem fungování celé společnosti. Zmíněný Lilla například upozorňuje, že Demokratická strana jako politický nástroj americké levice přijala stejný model vidění světa. V době vzniku jeho knihy prý nebylo na stránkách webových stránek možné vůbec nalézt nějaký jednotný program pro celou americkou společnost. Místo něj zájemce narazil pouze na odkaz k sedmnácti různým kategoriím jako LGBT komunita, původní Američané, asijsí Američané a obyvatelé tichomořských ostrovů, Afroameričané, za nímž se nacházely separátní programy ušité na míru každé skupině (v době vzniku tohoto článku se již situace změnila). „Můžete mít pocit, že jste se ocitli na stránkách libanonské vlády – a nikoli strany s vizí americké budoucnosti,“ píše profesor Lilla.

U politické konkurence vpravo – republikánů – zájemce jednotný program najde. K tomu je však třeba dodat, že dnešní republikáni dávno reprezentují v podstatě pouze jednu „identitu“ – stejně vyhraněnou a militantní, tu, která se nejdříve zformovala jako Tea Party a nyní se proměnila ve voliče Donalda Trumpa. Podstatou dnešního problému je totiž skutečnost, že původní taktiku prosazování kolektivních zájmů menšin se stejnou vehemencí přijala i stále se tenčící většina. Výsledkem je jakýsi rozpad současné společnosti na nesourodé „kmeny“, jež si jdou vzájemně po krku.

Pro mnohé je politika identit vlastně skutečně zásadní hrozbou liberální demokracii – podobně jako když na Blízkém východě systematicky krachují pokusy zavést demokracii v kmenových a etnicky zcela rozklížených společnostech, například v Iráku. Sunnitě volí výhradně sunnity, šíité zase šíity. A mimochodem, v této logice a atmosféře nemůže být vítězství Donalda Trumpa v prezidentských volbách žádným překvapením: jeho „sunnité“, tedy konzervativněji běloši s nižším vzděláním a po- citem ekonomické neúspěšnosti, mají v zemi pořád ještě dosta- tečně početní zastoupení.

Chodit jako chlap

Pokud se někdo v tuto chvíli ptá, jak to souvisí s Českem, odpověď zní, že přeneseně. Nová politická technika se samozřejmě nastěhovala i do Evropy. Důležité je přitom chápat, že – jak ukazuje právě třeba univerzitní prostředí – rozdělování lidí do různých skupin je vlastně hodně tvárná záležitost a lze s ní aktivně pracovat. „Pražská kavárna“ je například skupina či „identita“, o jejíž existenci ještě před pár lety neměli tušení ani její vlastní příslušníci. Pak si ji nicméně definoval prezident Miloš Zeman, aby svým stoupencům umožnil semknout se proti údajným nepřátelům, a nový tektonický zlom v české společnosti byl na světě.

Jak plastické hranice identity mohou být, ukazuje například ghansko-britský filozof Kwame Anthony Appiah ve své pozoruhodné knize *The Lies That Bind* (Lži, jež nás k sobě poutají). Ani pojmy jako „národ“ nebo „kultura“ nejsou vlastně při podrobném

FOTO PROFIMEDIA.CZ

Nové kmeny, noví náčelníci. (Čerstvě zvolená demokratická kongresmanka Alexandria Ocasio-Cortez, jež svou kampaň postavila na tom, že jako hispánská žena lépe reprezentuje voliče ve svém okrsku)

FOTO PROFIMEDIA.CZ

Identity jsou jako zdi. Někoho separují od okolí, jiného dokážou podepřít. (Donald Trump během návštěvy Izraele v roce 2017)

pohledu zdaleka tak intuitivně uchopitelné, jak se zdají být. Když například bývalý britský ministr zahraničí Boris Johnson v roce 2016 prohlásil, že „brexit je o právu obyvatel této země určovat vlastní osud“, koho přesně tím myslí? Obyvatele Londýna, kteří masově hlasovali pro setrvání v EU? Skoty, kteří chtěli to samé, a o dva roky dříve jich dokonce více než čtyřicet procent hlasovalo pro odtržení od Velké Británie?

Debata o národu je podobně jako v případech jakékoli jiné kategorie vlastně vždy debatou o tom, kdo do ní vlastně patří. Mimochodem, docela legračně vychází z takového rozboru i tak zdánlivě samozřejmá věc, jakou je požadavek rozlišování lidstva na muže a ženy „pohledem do klína“, jehož se nedávno v apokalyptickém projevu v katedrále sv. Víta dožadaval kněz Petr Piřha. Kwame Appiah přitom nerazí žádnou supermoderní genderovou teorii, pouze upozorňuje, že kromě standardní kombinace chromozomů určujících pohlaví dochází zhruba u jednoho Američana ze sta ke kombinaci nestandardní, což má také za následek neobvyklé vnější projevy, třeba zformování mužských pohlavních orgánů doplněných vaječníky. Jedno procento přeneseno na české poměry znamená sto tisíc lidí, zhruba jedno krajské město. Když se tak kněz dovolává selského rozumu, říká především to, že není pediater ani gynekolog, a tudíž úplně přesně netuší, co se v klíně jeho spoluobčanů vlastně nachází.

Appiah ale zároveň upozorňuje, že podobně hrubě nahozené kategorie mají pro nás zásadní smysl. Kdybychom měli každého člověka vnímat při náhodném setkání jako svébytnou individualitu, náš mozek by pravděpodobně pod nápojem informací brzy zkolaboval. Povrchní rozlišení na muže a ženy tak při běžném kontaktu obvykle postačí, na detaily může v případě zájmu dojít později. Experimenty ostatně ukazují, že již několikaměsíční děti mají tendenci rozřazovat svět do obecných kategorií zcela přirozeně, nikdo je to nemusí učít. Automaticky také předpokládají (byť třeba nepřesně), že předměty či osoby sdružené pod jednou nálepkou sdílejí společné vlastnosti.

A částečně to je i pravda, protože přijatá identita vlastně slouží také jako návod, jak ve světě fungovat. Lidé běžně přijímají společné vnější znaky spojené s „jejich“ skupinou: který evropský muž by například v parném létě vyrazil na nákup v příjemně povlávající sukni? Muži mají nejen jinak specificky poskládané chromozomy, ze zvyku ale také jinak chodí, používají jinou kadenci hlasu, volí jiné pohyby rukou. Je to pohodlné, svým způsobem tak vysílají svému okolí signál, že jsou bezpečně předvídatelní, a okolí je tak také akceptuje. V dramatu zmatené doby právě tehle požadavek nabývá na významu. Ostatně, ne každý úplně touží být výjimečnou individualitou. Pro mnohé z nás se důstojnost nachází především uvnitř skupiny lidí, kteří, přeneseně řečeno, chodí jako my.

Společně

Z celé dnešní vypjaté situace plynou nicméně varovné věci. Kwame Appiah například připomíná sociologické výzkumy, podle nichž děti nejen přirozeně dělí svět pod různé nálepky, stejně tak přirozeně vytvářejí mezi „svou“ skupinou a ostatními nepřátelské napětí, pokud tomu dospělí nechají přirozený průběh. Cituje přitom klasický experiment, v němž dvěma dětským

skupinám, kempujícím mírumilovně každá zvlášť v lese, stačilo oznámení, že se v jejich blízkosti pohybuje jiná, konkurenční skupina dětí, k tomu, aby téměř okamžitě naprosto změnily své chování. Vznikly bojové předzvěky i hanlivé nálepky protivníka. Skupiny si začaly připisovat kolektivní vlastnosti – lichotivé sobě, odpudivé těm druhým. Zakrátko „vlajky hořely, chatky byly vyplněny, kameny sesbírány, aby mohly být využity jako zbraně“, píše Appiah. To vše v horizontu čtyř dní a v reakci na skupinu, o jejíž existenci neměly děti na počátku ani tušení. A ani se nemusela jmenovat pražská kavárna.

Zdá se vlastně, že soudržnost společnosti je méně samozřejmá věc, než se mohlo dříve, tváří v tvář vnějšímu ideologickému nepříteli, zdát. Ne snad, že by si lidé na Západě dříve „nedávali do zubů“, v nikdy nekončícím sporu o budoucnost se ostatně skrývá celé kouzlo i síla svobodné společnosti. Autoři se shodují, že z politiky identit nelze jednoduše uniknout, je součástí lidské přirozenosti, které jsme před třiceti lety nevěnovali pozornost. Zároveň je ale jasné, že jde o tvárnou záležitost, s níž se dá pracovat. Trend k věčnému zužování a vymezování lze otočit a hledat znovu společného jmenovatele. Dřív jím byla nepřátelská ideologie, dnes si můžeme být vědomi toho, že svou svobodu ohrožujeme sami.

Přesný návod samozřejmě nikde dopředu připravený není. Různí autoři se v něm rozcházejí podle svého temperamentu. Fukuyama například tvrdí, že zastrešujícím těžištěm, nadřazeným jednotlivým „bublinám“ identit, musí zůstat stát ve svých hranicích. Jde mu však výslovně

**Dětem trvalo
pouhé čtyři
dny, aby se
proměnily
v bojovníky
na válečné
stezce.**

o to, aby takový útvar nebyl definován etnický, ale podobně jako Spojené státy přihlášením se jeho obyvatel ke vzájemně sdíleným hodnotám. Evropanům konkrétně radí, aby zavedli společné evropské občanství. Horuje také pro zavedení či obnovení jakési „národní občanské služby“, jež by měla vojenskou nebo civilní podobu a do níž by mladí lidé odcházeli sloužit a zažívat pocit občanské sounáležitosti, mimo skořápky svých vlastních identit. Podobný program ostatně voliči ve volbách posvětili francouzskému prezidentovi Emmanuelu Macronovi.

Zvýšení odpovědnosti je vůbec společným tématem. Autoři si stěžují, jak se společnost proměnila především v nesourodý míšmaš komunit, jež se definují hlavně svými nároky. Kennedyovská otázka „co můžeš udělat pro společnost“ prý dnes zní jako z jiného vesmíru a je pro část společnosti téměř urážlivá. Padají tady samozřejmě návrhy na lepší občanské vzdělávání ve školách a třeba opět Fukuyama neváhá podtrhnout, že přistěhovalci, kteří jsou jedním z ústředních bodů nářků dnešní společnosti, musí skutečně podstoupit náročný program a vyhovět jazykovým a znalostním požadavkům, pokud chtějí získat právo k pobytu. Právě z tohoto návrhu ale rychle vyskočí skutečný problém: zatímco nově přichází se budou biflovat dějiny a deklinace, kdo překouší ze znalostí fungování vlastní společnosti starousedlíky?

Hledání nové, společné identity je však zjevně úkolem dneška. Jako vždy, povstat musí zdola i shora, od občanů i politických elit, které musí takovou alternativu aktivně nabízet. Současný vývoj jde opačným směrem a je nebezpečný. Nic není prohrané, svoboda však nikdy není jistá a zaručená. ●